

Konuşma Âdâbına Dair Nebevî Prensipler

Mustafa ÖZTÜRK*

Konuşma ya da söz... İnsanın yeryüzündeki serüvenini yönlendiren oldukça önemli ve etkili bir vasıta. Duygu, düşünce ve taleplerin, kişilik ve kimliklerin içtimaî hayattaki hassas temsilcisi. Kimi zaman gücün, kimi zaman meziyetin, kimi zaman zafiyetin ifadesi. Anlamın olduğu kadar anlamsızlığın, nezaketin olduğu kadar kabalığın; bazen anlaşma ve yakınlığın, bazen de kavga ve gerginliğin, yani dostluk kadar kırgınlığın; ilgi kadar ilgisizlik ve sıkıntının nedeni.

Sözün bu denli geniş yelpazede seyreden karmaşık tabiatını belirli bir çizgiye çeken güç, onun muhteva ve kullanım şeklinde saklıdır. Çünkü "konuşma dili" adeta bir kelime ağacıdır. Aşılınmış bir ağacın meyvesiyle yabanisi arasında ne derece fark varsa; âdâp ve terbiyeden geçmiş bir dille, terbiye görmemiş bir dil arasında da o kadar fark vardır. Biri bal gibi tatlı, diğeri tatsız, tuzsuz, hatta bazen çok acıdır. Yunus Emre bu gerçeği ne güzel ifade eder:

*Söz ola kese savaşı
Söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aş
Yağ ile bal ede bir söz.*

Sözlerin en güzeli, Allâh'ın kelâmı; insanların en güzel ve en özlü konuşanı ise, Allâh'ın Resûlü Hz. Muhammed' dir (s.a.s). Zira o, Rabbi tarafından terbiye edilmiştir. Kendisine "cevâmi'ul-kelim" yani "az sözle çok şey ifade etme"¹ özelliği verilmesi söz konusu terbiyenin bir boyutudur.

Peygamber Efendimiz, her konuda olduğu gibi konuşma âdâbı konusunda da bizler için yegâne örnektir. Kur'ân-ı Kerîm onu "Sizler için Allah'ın Resûlü'nde en güzel örnek vardır."² diye tanıtır. Kendisi de bir hadis-i şerifinde: "Şu bir ger-

* Dr., Araştırmacı, İlmî Araştırmalar Merkezi (İLAM), ozturk69@hotmail.com

1 Müslim, Mesâcid, 5, 7.
2 Ahzâb 33/21.

Konuşma dili adeta bir kelime ağacıdır. Aşılınmış bir ağacın meyvesiyle yabanisi arasında ne derece fark varsa; âdâp ve terbiyeden geçmiş bir dille, terbiye görmemiş bir dil arasında da o kadar fark vardır. Biri bal gibi tatlı, diğeri tatsız, tuzsuz, hatta bazen çok acıdır.

çek ki ben sizin babanız mesâbesindeyim, sizi terbiye ve tezkiye eder, ihtiyaç duyduğunuz bilgileri öğretirim.”³ buyurmak sûretiyle bir peygamber olarak, insanı insan yapan bütün genel âdâp kâidelerini teferruatlı bir şekilde tatbikle yükümlü olduğunu bildiriyor. Bu anlamda onun, birçok hadis-i şerifinde konuşma âdâbıyla ilgili, gerek fiili gerekse sözlü olarak, ümmetine çok değerli prensipler takdim ettiğini görüyoruz. Sözün açıklığı ve anlaşılabilirliği, kullanılan üslûbun inceliği, nezaketi ve iletişimde ortak bir zeminin sağlanabilmesi açısından oldukça önemli olan bu prensiplerden bir kısmını tetkik edelim.

1. Muhtevanın açıklığı adına ehemmiyet arz eden ilk husus, muhatapın seviyesine göre konuşmak ve gerektiğinde, önemli görülen ifadeleri tekrar etmektir. Nitekim ashâbın, Efendimiz hakkındaki şu tespitleri, bu ilkeyi ortaya koymaktadır:

“Resûlullâh’ın (s.a.s) konuşması her dinleyenin rahatlıkla anlayabileceği şekilde açıktı.”⁴

“Konuştuğu zaman onun kelimelerini saymak isteyen sayabilirdi.”⁵

“İyice anlaşılmasını istediği kelime ve cümleleri, üç kere tekrar ederdi.”⁶

Sözün, muhatap tarafından iyice anlaşılabilmesi için bazen tekrar edilmesi gerekebilir. Bu sebeple

Kur’ân-ı Kerîm’de dikkat çekici vakalar önemine binâen bir kaç kez tekrarlanmıştır. Meselâ şeytanın İlâhî emre isyan edip secde etmemesi yedi yerde, Musâ’ya (a.s) îmân eden sihribazların durumu ise dört yerde tekrarlanmıştır.

İslam âlimlerinin ve hikmet ehlinin sohbetlerinde de bu şekilde tekrarlara çokça rastlamak mümkündür. Ancak bunun telkin maksatlı olması, sıkıcı olmaması ve cemaatin seviyesine münasip olması gerekir. Sözü anlayacak kimsenin bulunmadığı meclislerde konuşmak ise nefesleri israf etmekten başka bir şey değildir.

2. Toplum içerisinde kendisini ve kendi yaklaşımını üstün, yüce, kusursuz, eleştirilmez göstermek maksadıyla yapmacık/yapay konuşmalarda bu-

3 Ebû Dâvûd, Tahâret, 4.

4 Ebû Dâvûd, Edeb, 18.

5 Buhârî, Menâkıb, 23.

6 Tirmizî, Menâkıb, 9.

lunmak, anlam çarpıtmalarını ilke edinmek, hakkında malumat sahibi olunmayan konularda bilgece açıklamalar yapmak, konuşma üslûbu, sözün erdemi ve ortak bir iletişim zemini açısından menfi bir yaklaşımı ifade eder. Sevgili Peygamberimiz:

“Şüphesiz ki Allâh Teâlâ, sığırın otu yerken ağzında evirip çevirdiği gibi, sözü ağzında evirip çevirerek lügat paralayan kimselere buğz eder.”⁷ buyurmuştur.

Vazifesi, hakkı ve hakikati beyan olan Resûlullah (s.a.s) yapmacık/yapay konuşmalardan hep uzak durmuş, tertemiz duygular içinde o, daima şefkat ve merhamet hisleriyle dolu olarak ve ruhunun en tabîî ifadeleriyle samimi ve içten konuşmuştur. Zira muhtevanın ifade edilmesinde, en az kelime-

ve sesini alçalt. Unutma ki seslerin en çirkini merkeplerin sesidir.”⁸ Bir başka âyette de: “Kullarıma söyle, en güzel sözü söylesinler!”⁹ buyrulmaktadır. Hatta Allah Teâlâ, Hz. Musâ ile kardeşi Hârûn’u, Firavun’a gönderirken onu yumuşak bir sözle uyarmalarını istemiş,¹⁰ muhatap kafir de olsa âdâb gereği güzel bir üslûbun kullanılmasını emretmiştir. Bir hadis-i şerifte, söylenecek güzel bir sözle bile cehennem azabından korunmak gerektiği şöyle ifade edilir:

“Yarım hurma vermek suretiyle de olsa cehennemden korunun. Bunu da bulamayan (hiç olmazsa) güzel bir sözle cehennemden korunsun!”¹¹

4. Söz söylemenin fazileti ve inceliği açısından

Söylediğimiz sözle kalbî hayatımız arasında uçurum olmamalıdır. Sadece sözde kalan bilgi, geçmeyen para gibi değersizdir. Meşhur ifadeyle, “Ağızdan çıkan söz ancak kulağa kadar varır. Kalpten çıkan söz ise, kalbe kadar nüfûz eder.”

ler kadar samimiyetin de mühim rolü vardır. Söylediğimiz sözle kalbî hayatımız arasında uçurum olmamalıdır. Sadece sözde kalan bilgi, geçmeyen para gibi değersizdir. Meşhur ifadeyle, “Ağızdan çıkan söz ancak kulağa kadar varır. Kalpten çıkan söz ise, kalbe kadar nüfûz eder.”

3. Muhatabın sözünü sık sık kesmek ve onu yoracak, rahatsız edecek, ortamı tatsızlaştıracak şekilde sürekli yüksek sesle konuşmak, bağırıp çağırarak da âdâp dışı bir tavidir. Kişinin karşısındakini sağır yerine koyan konuşma üslûbu, ortamı gerginleştiren kavgalı ve öfkeli ses tonu, ne konuşana ne de dinleyene bir fayda sağlamaz. Kibar ve nazik bir üslûbun benimsenmesi, her zaman için en isabetli yoldur. Kur’ân-ı Kerîm’in beyânıyla Lokman (a.s) oğluna ilgili üslup hakkında şu tavsiyede bulunmaktadır: “(Yavrum!) Yürüyüşünde tabîî ol

7 Ebû Dâvûd, Edeb, 86.

belki de en önemli ilke, iki kişinin, yanlarında bulunan üçüncü kişiyi dışlayarak konuşmaktan, fısıldamaktan ve benzeri davranışlardan uzak durmasıdır. Resûl-i Ekrem Efendimiz bu tarz bir tavırın, dışlanan ve böylece yalnız bırakılan kimsenin üzülmeye sebep olabileceğini belirtmektedir.¹² Olgun bir Müslüman ise mümin kardeşini üzecek ve kalbini incitecek davranışlarda bulunmak istemez.

5. Bir mecliste herhangi bir konu görüşülüyor ise veya cevaplandırılmak üzere bir soru sorulmuşsa, ilk söz hakkı meclisin büyüğüne aittir. Bununla birlikte diğer kişiler de yeri geldiğinde edebe uygun bir şekilde fikirlerini beyan edebilirler. Nitekim bir

8 Lokman 31/19.

9 el-İsrâ 17/53.

10 Tâhâ 20/43-44.

11 Müslim, Zekât, 68.

12 Buhârî, İsti’zân, 47.

hâdiseyi anlatmak için, yaşça en küçük olan Abdurrahman bin Sehl ilk önce söze başlayınca, Peygamberimiz (s.a.s) "Sözü büyüklerine bırak, sözü büyüklerine bırak!" buyurmuş, bunun üzerine olayı büyükler anlatmıştır.¹³

Abdullah bin Ömer konuyla ilgili olarak şu hatırasını nakleder: "Bir gün Allâh Resûlü ashâbına:

"Bana mü'mine benzeyen bir ağacı söyleyin!" buyurdu. Oradakiler çölde bulunan ağaçları tek tek saymaya başladılar. Gönlüme onun hurma ağacı olduğu düştü ve hemen söylemek istedim. Ancak orada benden büyük insanlar bulunduğundan konuşmaktan çekindim. Onlar cevabı bilemeyip sükût ettiklerinde, Efendimiz (s.a.s) onun hurma ağacı olduğunu söyledi."¹⁴

6. Yine, hem anlatımdaki sadelik ve kolaylık, hem anlam dünyasındaki derinliğe vukûfiyet hem de insan karakterinin olgunlaşması ve zarafeti adına, yerinde, az ve öz konuşmak, lüzumsuz tafsilattan kaçınmak önemli bir âdâp kuralıdır. Allâh Teâlâ

müminlerin mümtaz hasletlerini sayarken:

"O kimseler ki, boş söz ve işlerden yüz çevirirler."¹⁵ buyurmakta, bir başka ayette de lüzumsuz sözlerle meşgul olmayı fâsıklık ve dalâlet olarak nitelendirmektedir.¹⁶

Efendimiz'in (s.a.s) bizleri ikaz eden bu husustaki beyanları ise şöyledir:

"Allâh'ı zikretmeksizin çok konuşmayın! Allâh'ın zikri dışında çok söz söylemek kalbi katılaştırır. Katı kalpli olanların ise Allâh'tan en uzak kimseler olduğunda şüphe yoktur."¹⁷

"Kendisini (doğrudan) ilgilendirmeyen şeyi terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır."¹⁸

7. Maddî veya manevî hiçbir faydası olmayan, bilakis zararı bulunan konuşmalardan kaçınmak, söz âdâbıyla ilgili bir başka prensiptir. Zira: "İnsan hiçbir söz söylemez ki yanında onu gözetleyen, yazmaya

13 Buhârî, Cizye, 12.

14 Müslim, Münâfikîn, 64.

15 el-Mü'minûn 23/3.

16 Lokmân 31/6.

17 Tirmizî, Zühhd, 62.

18 Tirmizî, Zühhd, 11.

“İnsan sabahlayınca, bütün uzuvları dile mürâcaat eder ve (âdeta ona) şöyle derler; Bizim haklanmızı korumakta Allâh'tan kork! Biz ancak senin söyleyeceklerinle ceza görürüz. Biz, sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Eğer sen eğrilir, yoldan çıkarsan biz de sana uyar, senin gibi oluruz.”

*hazır bir melek bulunmasın*¹⁹ âyet-i kerîmesi, insanın kendisine bahşedilen hayatın kelime kelime hesabını vereceğine dikkat çekmektedir. Nebî (s.a.s) de şöyle buyurmuştur:

*“Allâh'a ve âhiret gününe inanan ya hayır söylesin ya da sussun!”*²⁰

19 Kaf 50/18.

20 Buhârî, Edeb, 31, 85.

8. Kişinin dini bir duyarlılıkla, helâl mi haram mı, güzel mi çirkin mi, hayır mı şer mi olduğunu henüz tam olarak kestiremediği bir sözü söylemesi de konuşma âdâbına aykırı görülmüştür. Hadis-i şerifte:

*“Kul, iyice düşünüp taşınmadan bir söz söyleyiverir de bu yüzden cehennemın doğu ile batı arasından daha uzak bir yerine düşer gider.”*²¹ buyrulmaktadır. Atalarımızın, “Bin düşün bir söyle” gibi güzel sözleri bu hadislerden mülhem olsa gerekir.

9. İkili ilişkilerde insanı zor duruma sokacak anlamsız, ölçsüz, kaba veya üslupsuz sözlerden kaçınmak, dostlukların devamı ve sözün yakınlıklara vesile olması açısından fevkalâde ehemmiyeti hâizdir. Fahr-i Kâinât Efendimiz:

*“Özür dilemek zorunda kalacağın bir sözü söyleme!”*²² buyurmuştur.

Bu minvalde bilhassa müminler, her hâl u kârda doğruyu konuşmalı, yalan söz ve yalan haberden

21 Buhârî, Rikâk, 23.

22 İbn-i Mâce, Zühd, 15.

sakınmalıdır. Allâh Resûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

“İnsan sabahlayınca, bütün uzuvları dile mürâcaat eder ve (âdeti ona) şöyle derler; Bizim haklarımızı korumakta Allâh’tan kork! Biz ancak senin söyleyeceklerinle ceza görürüz. Biz, sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Eğer sen eğrilir, yoldan çıkarsan biz de sana uyar, senin gibi oluruz.”²³

Kur’an-ı Kerîm ise aynı çerçevede bizlere şöyle seslenmektedir:

“Ey iman edenler! Allâh’tan korkun ve doğru söz söyleyin ki, Allâh amellerinizi salih hâle getirsin ve günahlarınızı bağışlasın.”²⁴

Mümin yalandan kaçındığı gibi dedikodu, iftira ve istihza gibi dil ile işlenen bütün günahlardan uzak

şey için, *-bunu yarın yapacağım- deme!*²⁶ buyrulmaktadır. Bir hadis-i şerifte ise Süleyman’ın (a.s) istikbale matuf bir işinde, inşallah demediği için, dileğinin gerçekleşmediği haber verilmektedir.²⁷

Netice itibariyle Fahr-i Kâinat Efendimiz’in (s.a.s) ümmetine takdim ettiği konuşmaya dair bu tür edep kaideleri, kişinin sahip olduğu ruh âlemiyle derin bağlantılar taşır. Konuşma usul ve üslubu, aslında ruhtaki/özdeki kemâlin dışı yansıyan halidir. Yani bir sözde aranan nitelik ve güzellik her şeyden önce, o sözün ahlakî değerlerle örtüşen bir muhteva taşımasını, sonra özden gelen ve yine öze hitap eden incelikli bir hayatın bulunmasını gerektirir. Aksine usul ve üsluptan mahrum, adâbâ aykırı her türlü konuşmanın bir mesûliyeti ve bedeli vardır. Bu mesuliyet ve bedel, dünya hayatında insanın karşısına çıkacağı gibi, ahiret hayatında da

Hadis-i şerifte:

“Kul, iyice düşünüp taşınmadan bir söz söyleyiverir de bu yüzden cehennemden doğu ile batı arasından daha uzak bir yerine düşer gider.” buyrulmaktadır. Atalarımızın, *“Bin düşün bir söyle”* gibi güzel sözleri bu hadislerden mülhem olsa gerektir.

durmalıdır. Bir hadis-i şerifte insanları yüzüstü cehenneme sürükleyen şeylerin bilhassa dillerinin ürettikleri günahlar olduğu bildirilmiştir.²⁵

10. Dini hassasiyetle ve Yüce Kudret’e duyulan saygının bir alameti olarak, geleceğe dair konuşurken *“inşallâh”* ifadesini kullanmak, konuşma ile alâkalı bir diğer edep kâidesidir. Kulun cüz’î iradesi herhangi bir şeyin olması için kâfi bir sebep değildir. Önemli olan Allâh’ın dilemesidir. Zîra istikbale ait bir şey dilerken *“inşallâh”* demek, Allâh’ın irâdesinin farkında olmak ve O’nun irâdesinin üstünde bir irâde tanımamak demektir. Nitekim bir âyet-i kerîmede; *“-İnşallâh- ifâdesini kullanmadıkça hiçbir*

insanla hesaplaşmayı bekler. Ecdat meseleye böyle baktığı için *“Söz gümüşse, sükût altındır.”* demiştir. Bununla birlikte âdâbına riayet edilerek söylenen sözlerin, zorunlu olarak altın payesi aldığında şüphe yoktur. Nitekim kültürümüzde duygu, düşünce ve hayallerin sözlü veya yazılı olarak dilin üslup ve anlatım incelikleri etrafında aktarılmasının *“edebiyat”* kavramıyla ifade edilmesi, tesadüfî değildir. Kelimenin kökenini oluşturan *“edeb”*, insanın özündeki güzelliğe ve kemâle işaret ederken, bu güzelliğin söze veya yazıya yansımaları, edeple süslenmiş bir külliyata, yani edebiyata karşılık gelir. *“Üslûb-i beyân aynıyle insan”* sözünün müspet anlamı da benzer hakikati dile getirmektedir. ■

23 Tirmizî, Zühed, 61.

24 el-Ahzâb 33/70-71.

25 Tirmizî, İmân, 8.

26 el-Kehf 18/23-24.

27 Buhârî, Eymân, 3.